

BONDESKIFTER OG FOLDUDBYTTE.

Af Fridlev Skrubbeltang.

I sin Afhandling om Bondeskifternes Kildeværdi (F. og N., XII, S. 159—72) omtaler cand. mag. Sigurd Jensen ogsaa de ældre Forskeres Udnyttelse af det Kildemateriale, der kan belyse Bondestandens økonomiske Kaar i det 18. Aarhundrede. V. Falbe-Hansens Værk »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne« nævnes med Respekt, men S. J. kritiserer ham dog navnlig paa to Punkter: F.-H. »regner med for stort foldudbytte« og »har ikke anvendt den kontrol overfor sine resultater, som han kunde have fundet i skifterne« (S. 161). Jeg har ringe Lyst til at forsvare Falbe-Hansen, der i sin Vurdering af det 18. Aarh.s befolkningsmæssige, sociale og økonomiske Problemer tog fejl paa flere væsentlige Punkter, og som undertiden udnyttede Kildematerialet paafaldende overfladisk. Men desværre kan jeg ikke se, at Sig. Jensen paa overbevisende Maade godtgør sin Antagelse af et lavere Foldudbytte, og endnu mindre kan jeg indrømme, at S. J. i sit Forsøg paa at »kontrollere« F.-H. har udnyttet Skiftematerialet paa tilfredsstillende Maade. Foldspørgsmaalet — hvorvidt danske Bønder i det 18. Aarhundrede gennemgaaende avlede 3, 4 eller muligvis helt op til 5 Gange Udsæden — er formentlig et saa fundamentalt landøkonomisk Problem, at det fortjener mere indgaaende Behandling. Jeg bebrejder naturligvis ikke Sig. Jensen, at han i en kortere — iøvrigt i flere Henseender udmærket orienterende — Afhandling ikke har faaet Plads her til, men en kritisk Gennemgang af de Eksempler, han anfører, viser sig nødvendig.

Falbe-Hansens Formodning om, at 3 Fold var Minimumshøst, imødegaas S. 161 med en Bemærkning om, at Torkel Baden, der paa Bernstorff Gods gennemførte »den nye Indretning i Land-

bruget«, ansaa $3\frac{1}{2}$ Fold for et godt Resultat. Hvis S. J. var gaaet til Badens Skrift, vilde han have set, at F.-H. har misforstaaet B., der i Virkeligheden regner med $4\frac{1}{2}$ Fold. Efter Badens Opfattelse skulde Hoveriet have bevirket, at 40,000 danske Hovbønder o. 1770 havde 8 Tdr. Udsæd mindre end en Snes Aar tidligere, hvorved Landet aarlig *tabte* $3\frac{1}{2}$ Fold el. 1,120,000 Tdr. Korn. I »dette ringe ansatte Tab«, som B. tilmed kalder det, er de 8 Gange 40,000 Tdr., der netop ikke blev saaet, naturligvis ikke indbefattet¹⁾.

Eksemplerne fra Synsforretningen paa Hørsholm 1740 antyder ca. $2\frac{1}{2}$ Fold Rug og Havre og $3\frac{3}{4}$ Fold Byg. Misvisningen er her ikke saa stor, men det bør dog bl. a. bemærkes, at det kun er een Gaard, der tegner sig for 1 Fold af alle Afgrøder. I de 17 Landsbyer med mindst 5 Gaarde — den langt overvejende Del af Godsets Gaardbrug — var Gennemsnits-Høstudbyttet: Rug og Havre ca. 3, Byg ca. 4 Fold²⁾. Her er altsaa heller ingen Støtte for Antagelsen af en Minimumshøst, der ligger under 3 Fold (de tre Hovedkornsorter taget under eet). Eksempler fra enkelte Gaarde i magre Egne vejer for lidt til³⁾.

Tilbage er da Sigurd Jensens egne Foldeksempler fra Skifterne, udfundet ved Hjælp af den Metode til Foldberegning, han samtidig anfører.

S. J. gaar ud fra, at ved Skifter kort efter endt Høst opføres saavel den indhøstede Sæd som den udkrævede Saasæd for det

1) Torkel Baden: Agerbruget og Landbovæsenet i Danmark. Kbh. 1770. S. 55 f.

2) C. Christensen Hørsholm: Hørsholms Historie. Kbh. 1879. Tillæg XXXIV f. Jfr. samme Værk S. 176 Forfatterens lidt misvisende Kommentar til sine egne Tal.

3) Naar S. J. S. 162 giver Falbe-Hansen Ret i, at der kunde forekomme anseligt Foldudbytte ogsaa i Jylland og henviser til et Par Oplysninger i Christensen Hørsholms »Agrarhistoriske Studier« II, Till. CXVI og CXIV, er denne Indrømmelse for saa vidt unødvendig; Chr. H. har nemlig sine Foldtal fra to Skrifter, der udkom i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. (C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors. Aalb. 1811, S. 268 f. K. Aagaard: Beskrivelse over Thy. Viborg 1802, S. 104). — Et mere træffende Eksempel paa godt Høstudbytte i det nordvestlige Jylland kan hentes hos Præsten og Topografen J. N. Wilse, der nævner 5 Fold Rug, $5\frac{1}{2}$ Fold Byg, $4\frac{1}{4}$ Fold Havre og 8 Fold Ærter som Middelhøst paa Thyholm i 1760'erne (»Rejseagttagelser« V, S. 196).

følgende Aar, og han regner med, at Udsæden er den samme Aar for Aar. Foldberegningen er da ligetil. — Jeg tillader mig at tro, at Sigurd Jensen dog selv vil tage adskillige Forbehold, som han for Kortfattetheds Skyld desværre har udeladt. Rent bortset fra, at Metoden kun vil kunne anvendes overfor en meget lille Procentdel af Skifterne, forudsætter den tre Ting: 1) Sikkerhed for, at Registrering og Vurdering virkelig har fundet Sted *efter Høst*. Ofte er kun selve Skifteforretningens Dato anført, mens *Vurderingen* af samtlige Effekter har fundet Sted mange Uger eller Maaneder tidligere. (Det sidste af S. J.s 6 Eksempler fra Roskilde Domkirkes Gods, et Skifte i Bybjerg 11. September 1751, maa saaledes udgaa, idet Vurderingen, som flere Træk viser, er foretaget i April s. A. Det siger altsaa intet om slet Foldudbytte, men viser tværtimod, at der var Forraad af Korn til Vaarsæd og Fødekorn). 2) Man maa være opmærksom paa, om en Del af Høstudbyttet allerede er udtaget før Vurderingen. Med Tienden vil det oftest være Tilfældet, undertiden ogsaa med »Lønnekorn« til Husmand el. Tjenestekar, Aftægtsydelser eller Laanekorn; disse Forhold kan ikke altid oplyses med Sikkerhed. 3) Der maa føres Sandsynlighedsbevis for, at den Saasæd af alle Slags, der udtages af Boet, virkelig udgør omtrent samme Kvantum som Udsæden det foregaaende Aar.

Det sidste er et Hovedpunkt. Her maa S. J. have følt Tampen brænde, idet han jo selv i sin Omtale af de lave Vurderinger af Heste og forefundet Korn meget rigtigt nævner, at der til Boets Besætning krævedes Heste af bedre Kvalitet end den almindelige Bondehest, og til Udsæd undertiden Korn til højere Pris end det i Boet vurderede (S. 170). Ved at ansætte Boets Effekter lavt og »Udgælden« højt undgik man den af Godsejeren og den nye Fæster uønskede Arvedeling. Men det var jo lige saa nærliggende at afkræve Bonden et større Kvantum Saasæd, end Udsæden sædvanligt androg, saa meget mere som mangfoldige Bønder utvivlsomt saaede for lidt (jfr. Badens ovenanførte Formodning). Forordningen af 15. Jan. 1701 foreskrev bl. a., at der af en Bondes Dødsbo skulde udredes »saa mange Tønder Sædekorn af alle Slags som til Gaardens Sæd udkræves; og saa-

fremt foreskrevne Species ej findes paa Gaarden in Natura, skal Betalingen dertil udtages forud af Boet og det manglende strax til Gaarden derfor indkøbes«. At det sidste blev forsømt, vidner Hundreder af Fæstebreve om, men Godsejerens Fordringer i Boet for Besætning og Sædekorn blev ikke forsømt. Atter og atter tales der i Skiftebrevene om, hvad der »kan saas« eller »skal saas«, og undertiden ankes der over for ringe Udsæd.

Skifteprotokollen for Roskilde Domkirkes Gods 1734—54, som S. J. i stor Udstrækning har benyttet, indeholder et Materiale, der egner sig til Udgangspunkt for kritiske Iagttagelser ang. Avl og Udsæd. I Stedet for spredte Eksempler vil jeg foretrække at fremlægge det Materiale, der med Held kan anvendes til at belyse Spørgsmaalet Foldudbytte. Efter min Opfattelse vil Vurderinger fra Oktober og November, hvor Tærskningsresultater foreligger, ofte være mere paalidelige end September-Ansættelserne, der i højere Grad hviler paa Skøn. I Oversigten (næste Side) over Avl (A) og Udsæd (U) i Gaardmandsboer i Perioden 1737—50 indgaar da samtlige Vurderinger fra de tre Efteraarsmaaneder med den forefundne Sæd angivet i Tdr. (à 8 Skp.; ved Skifterne anvendes undertiden gl. Maal). Hvor Rugsæd var lagt for Vurderingen (ofte først ind i November!), bør det anførte Kvantum Saasæd naturligvis lægges til de vurderede Tdr. Korn (angivet ved et +). I Halvdelen af Boerne fandtes Ærter, Vikker eller Boghvede, et Par Steder Hvede, ialt dog næppe 2 pCt. af det samlede Høstudbytte, hvorfor kun Hovedkornsorterne er anført. Hvor Datoen for Registrering og Vurdering kendes, anføres denne og ikke Skiftets Dato.

Ved Foldberegningen maa det erindres, at Vurderingen ikke omfatter Tienden, og man bør regne med, at der senest fra Midten af September pr. Maaned er udgaaet 8—10 pCt. af den indavlede Sæd til Forbrug, Salg m. v. Nogen helt nøjagtig Beregning kan ikke foretages — Høsten faldt jo ikke paa samme Tid Aar for Aar —, men Gennemsnitsresultatet maa dog blive, at den indavlede Kornmængde har været ca. $3\frac{1}{2}$ Gange saa stor som den til Udsæd beregnede, ved de fleste store Bøndergaarde (30—75 Tdr. Udsæd) endda ca. 4 Gange større. Af særlige Forhold

			Rug		Byg		Havre	
			A	U	A	U	A	U
13/9	1737	Niels Nielsen, Gundsølille	21	12	60	14	22 $\frac{1}{2}$	12
6/10	1738	Hans Pedersen, Bybjerg	38	9	32 $\frac{1}{2}$	8	4 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$
2/10	1739	Ytte Sørensen, Vindinge	60	22	92	24	70	30
3/10	»	Rasmus Arvedsen, Næsby	24	8	20	8	3	2
31/10	»	Lars Sørensen, Greve	18	8	24 $\frac{1}{2}$	12	24	12
27/11	»	Henning Olsen, Næsby	12 +		15	7	1	1 $\frac{1}{2}$
3/9	1740	Peder Jensen, Soderup	24	8	40	12	12	4
22/11	»	Jens Hansen, Næsby	18	10	20	9	3	1 $\frac{1}{2}$
26/9	1741	Lars Pedersen, Næsby	20	8	18	8	2	2
2/11	»	Peder Mikkkelsen, Bybjerg	48 + 11		52	16	6	4
7/9	1742	Anders Henningsen, Soderup	18	9	60	14	37 $\frac{1}{2}$	12
14/9	»	Anders Andersen, Bybjerg	6 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	5	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
29/8	»	Knud Olsen, Næsby	7	3	8	2 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
19/11	1743	Hans Pedersen, Gundsømagle	43 +		46	12	62	9
7/11	1744	Villum Ibsen, Vindinge	55 ⁴⁾	21	96	20	72	24
2/11	1745	Ole Hansen, Næsby	14 +		39	12	6	3
30/11	»	Jens Pedersen, Gamløse	13 +		24	12	6	2
7/9	1746	Ole Larsen, Næsby	13	4	3	4	2 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$
9/9	»	Jens Olsen, Bybjerg	32	13	10	12	8	3
17/9	1748	Jakob Sørensen, Vindinge	18	7	20	8	15	7
24/10	»	Jens Madsen, Næsby	14	7	11	7	2	2
26/10	1750	Gudmand Eriksen, Rerslev	40	10	48	12	42	18
2/11	»	Niels Olsen, Gundsølille	24	9	48	12	27	11

mærkes Bygmisvæksten i 1746 (S. J. anfører to Eks. fra dette Aar): den kendes ogsaa fra andre Godser⁵⁾. Iøvrigt udgjorde Byg næsten 45 pCt. af Kornproduktionen og gav som oftest 4 Fold eller mere.

En Undersøgelse paa et bestemt Punkt støtter imidlertid den Antagelse, at det *virkelige* Foldudbytte var større, end de ovennævnte Tal giver Udtryk for. For Rugsædens Vedkommende er der Mulighed for en Sammenligning mellem, hvad der *skulde* saas (udkrævet Udsæd) og hvad der sædvanligt *blev* saæet. Langt de fleste Vurderinger fandt Sted mellem Efteraarssaetid og Høst, og det anmærkes da i Regelen kun, at Rugsæden (sjældnere og-

⁴⁾ 11 Tdr. heraf *er* lagt.

⁵⁾ Se saaledes Basnæs Fæsteprot. 1746. Sjæll. Landsarkiv, hvor ogsaa senere anførte Skifteprotokoller (Skp.) maa søges.

saa Vaarsæden) var lagt. I nogle Tilfælde hedder det dog i Skifteforretningen, at Udsæden burde have været større:

9. Februar 1749, Peder Larsen, Vindinge: 7 Tdr. Rug saæt, »burde være 11«. — 7. April 1751, Svend Hansen, Rerslev: 9 Tdr. Rug saæt, der kræves 3 til. — 13. Septbr. 1737 og atter 26. Decbr. 1747 var der Skifte hos Niels Nielsen, Gundsølille: 1737 udkrævedes 12 Tdr. Rug til Saasæd, 1747 var der saæt 9 Tdr.

I Perioden 1734—54 forekommer paa Domkirkegodset 30 Skifter med Opgivelser af Tdr. Rug, der var udsaaet; Gennemsnittet pr. Gaard er 7,6 Tdr. I samme Tidsrum blev der sekvestreret Rugsæd i 20 Gaardmandsboer, Gennemsnit 9,2 Tdr. — Selv om en tilsvarende Prøve ikke kan anstilles, hvad Vaarsæden angaar (Sommervurderingerne er for faa og Angivelser mangler som oftest), bør man utvivlsomt regne med, at *den Udsæd, der svarede til den ovenfor beregnede Kornhøst, gennemgaaende var 15—20 pCt. mindre end Sekvestreringens Tal angiver*. I de enkelte Tilfælde var der sikkert overordentlig stor Forskel, saa stor, at man fristes til at fraraade Forsøg paa at fastslaa Foldudbytte for hvert enkelt Gaardbrug. Men paa Roskilde Domkirkes Bøndergods giver Bondeskifternes forholdsvise rige Materiale altsaa ret sikker Formodning om, at ca. 4 Fold, maaske lidt mere, var Middelhøst i den omhandlede Periode og muligvis endnu ved Aarhundredets Slutning⁶⁾.

En Gennemgang af en Del sjællandske Godsers Skifteprotokoller giver det mistrøstige Indtryk, at Bondeskifterne kun undtagelsesvis vil frembyde et anvendeligt Kildemateriale, hvis det gælder at konstatere et Foldudbytte, der tør siges at karakterisere Stillingen paa de respektive Godser. Dette hindrer dog ikke, at der kan gores metodisk nyttige lagttagelser, navnlig naar der findes andet Kildemateriale til Kontrol.

Meget betegnende for Sekvestreringens Natur er det, at man paa mange Godser helt undlod at vurdere Sædbeholdningen. Sæden blev — som det kan hedde — »af Vurderingsmændene og

⁶⁾ Skifteprotokoller 1754—94 mangler, men ved to Skifter af 14. August 1795, begge i Bybjerg paa Ourø, vurderes Rug, Byg og Havre (»Sæd i Gaardens Jorder nedlagt«) til 4 Fold, Boghvede og Bælgsæd til $2\frac{1}{2}$ à 3. Sikkert lave Ansættelser, da Kornet jo ikke var høstet.

Arvingerne anset for ikke at kunne være mere end som til dette Aars Kornlandgilde, samt Gaardens Udsæd, Folkeløn og Kost fra sidste Mikkelsdag til førstkommende 1. Maj, med videre⁷⁾. Men blev Sæden vurderet, »paa Loftet« eller »i Straaet«, kan man næppe se bort fra, at Arvingernes Interesse ogsaa her i nogen Grad blev varetaget. Et lille Træk fra en Vurderingsforretning paa Lindholm Gods. Der fandtes paa Loftet en Korndyng anslaaet til 6 Tdr., men Skifteforvalteren havde travlt. »Da Tiden ikke tillod at maale dette Korn, blev Arvingerne givet Tilladelse med de 2de Vurderingsmænd at maale dette Sæd, om de forment, der skulde være mere end anført⁸⁾.

»Vurderingsmændenes bedste Skønsomhed« var maaske ikke altid at lide paa, men dog sikkert at foretrække for Bøndernes egne Opgivelser. Af disse findes der en Del i den store Samling Høstindberetninger til Rentekammeret fra Slutningen af Stavnsbaandstiden⁹⁾, som ogsaa Falbe-Hansen har taget Bestik efter (jfr. nedenfor). I September 1784 har saaledes samtlige Jordbrugere paa Samsø givet Oplysning om deres Udsæd og Avl, Udsæden angivet i Tdr. og Skp., den indhøstede Sæd tillige i Traver. Man kan da sammenligne disse Indberetninger (I) med Vurderingen (V) ved et Par Skifter næsten paa samme Tid, nemlig a) Niels Rolandsen i Koldby (Vurdering 22. Septbr.), b) Niels Hansen i Langemark (Vurd. 12. Oktbr.). Vurderingen omfatter kun »utorsken Korn«; Ærtesæd angives ikke i Traver, men i Læs.

	Rug		Byg		Havre		Ærter	
	I	V	I	V	I	V	I	V
a.								
Traver (Læs).....	50	60	160	200	24	40	20	40
Tdr.....	27	37 $\frac{1}{2}$	80	100	12	25	6	20
a.								
Traver (Læs).....	42	44	140	100	15	20	28	30
Tdr.....	21	22	70	50	7	9	9	15

⁷⁾ Skifte af 11. Oktober 1737 i Kirke Hvalsø. Sonnerup Skp. Da den indavlede Sæd om Efteraaret som oftest vilde andrage 20—30 pCt. el. mere af Boets Formue, er det naturligvis af Betydning at bemærke, paa hvilken Aarstid Vurdering har fundet Sted, og hvorvidt baade Aktiver og Passiver blev skaaret ned paa denne nemme Maade.

⁸⁾ 2. Decbr. 1783, Niels Hansen, L. Karleby. Lindholm Skp.

⁹⁾ 1771—1846. Diverse Aar. Indberetninger om Høsten. Rigsarkivet.

Da Vurderingerne næppe omfatter 90 pCt. af Høstudbyttet, er Skifteansættelserne altsaa med en enkelt Undtagelse højere end »Selvangivelserne«. Og vel at mærke: der regnes gennemgaaende med større Udbytte pr. Trave (Læs), dog bortset fra Byg. Traveangivelserne aabner Mulighed for at kontrollere, hvorvidt der ved Vurderingen traditionelt regnes med visse Skp. pr. Trave, uden Hensyn til hvad Ager og Aar betinger, eller der finder en virkelig Taksation Sted. I en sjællandsk Høstindberetning hedder det, at Byggen et daarligt Høstaar kun gav $3\frac{1}{2}$ à 4 Skp. pr. Trave, mens 6 Skp. regnedes for god Høst¹⁰). Man kan imidlertid finde Eksempel paa, at Byg vurderedes til 7 Skp. pr. Trave¹¹). Oftest takseredes de tre Hovedkornsorter til 4 à 5 Skp. af Traven, men 5 Skp. af Rug, 5—6 af Byg og 6—8 af Havre forekommer ogsaa. Helhedsindtrykket er, at indhøstet Sæd vel blev lavt ansat i Maal som i Mønt, dog næppe meningsløst lavt.

Snarere vil man finde, at Godsejeren ved Sekvestringen af Besætning og *Saasæd* gik til Rimelighedens yderste Grænse, men ganske vist med Støtte i Lovens Ord og i afhængige Bønders og Landarbejderes Udsagn¹²). Hertil kom, at Gaardbrugerne undertiden ved Fæstebrevet havde forpligtet sig til ved Fratrædelse at svare til visse Tønder Saasæd. Man kan ogsaa finde Sekvestringskravet sagligt begrundet, f. Eks. med en Henvisning til Trevangsbrugets Driftsplan; Bymarkerne var ofte af ret uensartet Størrelse¹³). I de fleste Tilfælde var det sikkert fuldt forsvarligt med 3 à 4 Tdr. Udsæd pr. Td. Hartkorn, som sjællandske Godsejere gerne krævede. Der er Vidnesbyrd nok om ringe Udsæd, især efter Misvækstaar; Herskaberne laante nok Bønder Korn, men gjorde det ikke gratis. Det er betegnende, at der selv i

¹⁰) Anf. Indberetninger om Høsten, Dyrehovedgaard 1772.

¹¹) Næsbyholm Skp. 4. Oktober 1738, Niels Mortensen, Buske.

¹²) Ved Skifte i Nyrup paa Løvenborg Gods 5. April 1758 anmeldte saaledes to Gaardmænd, en Husmand og en Tjenestekarl hvad der behøvedes af Vaarsæd. Ofte henvises der til »de Tilstedeværendes Beretning«, mest vel Vurderingsmændenes.

¹³) Astrup Skp., Skifte i Smidstrup 26. Novbr. 1759: Udsæd af 7 Tdr. Byg »fordigtes, da den store Vang skal ind«. Løvenborg Skp., Sk. 5. Oktbr. 1728 i Nr. Jernløse: 8 Tdr. Rug skal saas »i Aar«.

den forholdsvis gode Periode 1750—70 klages stærkt over Gaardbrugerens svigtende Evne til at udnytte sin Jord. Til hans Værn vilde Regeringen da bl. a. skaffe Forbudet mod Landarbejderes Lønnesæd respekteret, men en Del Godsejere dømte anderledes: »... de fattige (Bønder) kan jo ikke nær besaa al deres til deres Gaard henhørende Jord, hvad kan det da skade, at Bondens Karl faar 2de Ag(r)e, nemlig een til Byg og een til Havre at saa ...«¹⁴). Sandsynligvis var dette Forhold endnu grellere i ældre Perioder. Undtagelsesvis oplyser en Skifteforetning om saavel den virkelige Udsæd som den udkrævede¹⁵). Sammenligningen ser saaledes ud: Af Rug 3 Tdr. saæt, 4 »kan saas«, af Byg henholdsvis 3 og 8 Tdr., af Havre 2 Tdr. 7 Skp. og 6 Tdr., men af Bælgæsæd henholdsvis 4 Skp. og 2 Skp. Eksemplet viser, at der ved den af Sig. Jensen anførte Metode kan fremkomme Foldtal, der afviger 50—100 pCt. fra de virkelige; navnlig vil det være ud i det blaa at foldbestemme Afgrøder, af hvilke der kun saas faa Skæpper, naar ikke den til Høsten svarende Udsæd kendes. Nogle af de sikreste Foldresultater kan hentes fra Husmandsbrug, hvor Sekvestreringshensyn ikke i samme Grad griber ind, men maaske bør man være varsom med at overføre disse Erfaringer til Gaardbrugene. Kort efter Landboreformerne blev Afgrøden i en Udflytterhusmands Bo paa Aggersvold Gods vurderet som følger: Rug 5 Skp. Udsæd, Høst 3½ Td. (5,6 Fold), Byg henholdsvis 6 Skp. og 8 Tdr. (10,7 Fold), Havre 2 Skp. og 2 Tdr. (8 F.), Ærter 3 Skp. og 4½ Td. (12 F.), Vikker 1½ Skp. og 1 Td. (5,3 F.)¹⁶).

Spredte Eksempler beviser kun lidt; men ogsaa fra andre Kilder end Skifteprotokollerne vil der undertiden kunne fremdrages et Materiale, der gør det muligt nogenlunde at bestemme Mis-

¹⁴) Landvæsenskoll. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsensets Forbedring, i Henh. t. Cirkulære af 30. April 1768. Københavns Amt, Kattrinebjerg. (Rigsark.). Ogsaa Betænkningen fra Roskilde Domkirkes Gods taler om de fattige Bønder, som bilder sig selv og andre ind, at det er billigst at »lade den døde Jord betale«.

¹⁵) Basnæs Skp. Skifte i Tystofte 11. Oktbr. 1728 (Chr. Christensen). Vurderingen maa gælde Udsæden 1727—28.

¹⁶) Aggersvold Skp. 12. Juli og 8. August 1804 (Jens Jørgensen, Sandby).

visningsgraden for den ved Sekvestrering angivne Saasæd. Jeg indrømmer, at jeg ikke har Materiale til fyldestgørende Paavisning. Men jeg vil dog slutte med at omtale et Kildemateriale, der næppe er udnyttet efter Fortjeneste, selv om Falbe-Hansen i sin Tid tog det til Indtægt for Antagelsen af mindst 4 Fold som sjællandske Bønders Gennemsnitsudbytte ved Slutningen af Stavnsbaandstiden¹⁷).

Falbe-Hansen udregnede paa Grundlag af officielle Høstindberetninger fra Tiden efter 1771 nogle Gennemsnitsfoldtal for sjællandske Godser: 4,2 i Perioden 1774—83 og 4,3 i det følgende Tiaar, men det er uklart, hvorvidt han i *begge* Perioder regner med et Gennemsnit for Hovedgaarde og Bøndergods under eet¹⁸). Faktisk er Talmaterialet fra 1770'erne meget beskedent; kun Godserne Selso, Lindholm, Sonnerup, Svanholm og Aastrup kan karakteriseres for Perioden 1774—80; Gennemsnittet er ca. 4¹/₂ Fold: Rug 3—4, Byg 5—6¹/₂, Havre 3¹/₂—5. Fra 1781—83 findes bl. a. en Række Opgivelser fra vestsjællandske Herreder; saaledes angiver Bønder i Eskildstrup og Stenstrup Byer paa Gyldenholm Gods i 1782 deres Foldudbytte som følger: Rug 4 à 5, Byg 6 à 7, Havre 5 à 6, Boghvæde og Bælgsæd 6 à 7. Et særligt stort Materiale, der dækker det meste af det nuværende Holbæk Amts Omraade, blev tilvejebragt takket være Amtmand M. H. Lovenskiold (Kalundborg, Sæbygaard, Dragsholm og Holbæk Amter). Han fandt sig ikke tilfreds med, som Rentekammeret bad, at lade Godsejerne kendetegne Høstafgrøden som »god«, »maadelig« eller »ringe«, men bemærker: »Siden ikke alle kan have samme Princip at bedømme Kornhøstens Udfald efter, har jeg holdt for rettest at forlange af Proprietærerne opgivet, hvor mange Fold hvert Slags Sæd ved Udtærskning omtrent vilde give,

¹⁷) At der i Samtidens Litteratur oftest regnes med ca. 5 som Gennemsnitsfoldudbytte er værd at anføre, selv om det ikke er noget Bevis. Helt tilfældigt kan det vel heller ikke være, at de Landinspektører, der o. 1770 stod til Regeringens Tjeneste med Forslag vedrørende Høveriet, snarest regner med et større Foldudbytte, maaske dog ved et ret veldrevet Bondebrug. Se i Rigsark. Landv. K. Akter til Lovgivning ang. Forbedring af Landvæsenet etc. (1769—71). E. II. Betænkninger og Anmærkninger.

¹⁸) Stavnsbaandsløsn. og Landboreformerne I, S. 25.

for derefter at kunne ansætte Høsten af hvert Slags til god, maaelig eller ringe¹⁹⁾. Den Karakterskala, Lovenskiold valgte, var særlig beregnet for Bøndergodset, men i Regelen indsendte Godsejere og Forvaltere Opgivelser baade for Hovedgaards- og Bondejorder. Der var oftest, men dog langtfra altid, betydelig Forskel i Foldudbytte. Der er Huller ogsaa i dette Materiale, idet der fra 24 af de 41 Godsomraader savnes Opgivelser fra et eller flere Aar, og mange Indberetninger er givet, mens en Del af Sæden endnu stod paa Marken. Men som Helhed synes de mange Hundrede Indberetninger at hvile paa samvittighedsfuldt Skøn; oftest regner Godsejerne og Forvalterne med $1\frac{1}{2}$ —2 Fold mere paa Hovedgaardsjord. (Ved Beregningen af Gennemsnitsfold sættes 3 à 4 = 3,5, 4—6 = 5, det ret sjældne »et Par Fold« = 2 Fold o. s. v.). 1784—89 tegner Stillingen sig saaledes:

	Rug	Byg	Havre	Gennemsnit
1784.....	4,0	6,1	3,9	4,7
1785.....	3,3	4,9	4,5	4,2
1786.....	4,5	5,1	4,5	4,7
1787.....	5,2	5,8	4,6	5,2
1788.....	3,9	4,6	4,5	4,3
1789.....	3,9	4,9	5,1	4,6
1784—89	4,1	5,2	4,5	4,6

Disse Resultater synes ret overensstemmende med de »Karakterer«, Indberetningerne fra det øvrige Land, i et Antal af 4—700 aarligt, giver de forskellige Afgrøder. Dog er Rughøsten relativt ringere og Havren lidt bedre i dette sjællandske Udsnit, end i Landet som Helhed. Perioden omfattede ingen egentlige Misvækstaar, men i 1785 og 1788 var Høsten ret daarlig, 1784, 1786 og 1789 omkring Middel, men 1787 god m. H. t. alle tre Hovedkornsorter. Rugen laa kun et enkelt Aar langt under 4 Fold, men Godsindberetningerne viser Foldudbytter fra godt 1 til over 7 Fold. Derimod ansattes Byggen meget sjældent til under 3 Fold, men Tallene varierer fra 3 til 9. Havren har den enkleste Foldskala,

¹⁹⁾ Skrivelse af 18. Septbr. 1784. Anf. Indberetninger om Høsten. Kalundborg m. fl. Amter.

sjældnen under 3 el. over 6. Af de 17 Godser, hvis Gennemsnitsfold kan gøres op for Seksaarsperioden, laa kun 2 under 4 Fold: Kallundborg Ladegaard og Krongodset i Odsherred, 6 opviser 4—4 $\frac{1}{2}$ Fold, 4 4 $\frac{1}{2}$ —5, 3 5—5 $\frac{1}{2}$, mens 2, Kongsdal og Kragerupgaard, havde lidt derover. — I Modsætning til Falbe-Hansen vil jeg formode, at sjællandske Bønder gennemgaaende kunde glæde sig ved *lidt* bedre Foldudbytte end jyske, men jeg ser dog ingen Mulighed for at hævde et væsentligt lavere Foldudbytte end 4 $\frac{1}{2}$.

Det meste af min spredte Viden om Foldudbytte i det 18. Aarhundrede gik imod cand. mag. Sigurd Jensens Antagelse paa dette Punkt (men ikke mod hans Syn paa Skiftematerialets Betydning i det store og hele), og da jeg i en kortere Fremstilling af Stavnsbaandstidens Bondesamfund har ytret en Mening om Spørgsmaalet uden at have Lejlighed til nærmere at begrunde den²⁰⁾, tog jeg Anledning til det nu. Den Omstændighed, at flere vigtige Fejlkilder leder til samme Side og øger Risikoen for Antagelsen af et for lavt Foldudbytte, maner til Forsigtighed ved Foldberegningen, men undertiden vil Skifternes Materiale dog kunne vejlede ogsaa her. — Skønt der er et relativt stort Spring mellem 3 og 4 $\frac{1}{2}$ Fold i Gennemsnitsudbytte, tror jeg dog næppe, Sig. Jensen og jeg er synderligt uenige om Datidsbondens økonomiske Fortrykthed. Selv om en Bonde saaede nogle faa Tønder færre — for danske Bønder saaede afgjort for lidt — og høstede nogle faa Tønder flere, end Skifterne tilsyneladende vidner om, var dette ikke nok til at redde hans Økonomi. Hoveriet udmarvede de fleste, Tiende og andre uundgaaelige Afgifter, de »aller-naadigst forordnede« Skatter ikke at forglemme, var strenge Realiteter, der eksisterede ikke blot paa Papiret, saaledes som en Del af den Udsæd, Skiftsbrevene opregner blandt Boets »Gæld og Besværing«.

²⁰⁾ »Den danske Bonde 1788—1938« (Udg. af Landbrugsudstillingen 1938), S. 26 f.